

5. Mourinho - technolog, pedagog, czarodziej

Mourinho - technolog, educator, magician

Kalinowski Paweł⁽¹⁾, Stęślik Monika⁽²⁾

⁽¹⁾ Katedra Humanistycznych Podstaw Kultury Fizycznej, Wydział WFSiR, AWF Poznań

⁽²⁾ Katedra Rekreacji, Wydział Turystyki i Rekreacji, AWF Poznań

Słowa kluczowe: piłka nożna, trener, system szkolenia

Streszczenie

Proces treningowy w obecnych czasach wymaga perfekcjonizmu w każdym aspekcie szkolenia. Jednym z najistotniejszych elementów zwiększających szansę rozwoju zawodników jest kompleksowe przygotowanie trenera. W dzisiejszych czasach samo przygotowanie merytoryczne nie jest już wystarczające. Trener musi być odpowiednio przygotowany również pod kątem wychowawczym, mentalnym, pedagogicznym i psychologicznym. W związku z czym autorzy przybliżą sylwetkę Jose Mourinho, jednego z najlepszych, a zarazem kontrowersyjnych szkoleniowców ostatnich lat. Celem artykułu jest próba odpowiedzi na pytanie jaki naprawdę jest portugalski szkoleniowiec? Na podstawie przeglądu piśmiennictwa autorzy wykazali, że tylko wielopłaszczyznowe i kompleksowe przygotowanie do zawodu trenera umożliwia odnoszenie sukcesów w piłce nożnej na najwyższym poziomie.

1. Wstęp

Motyacją do napisania tego artykułu było zainteresowanie ogromnymi dokonaniem trenera Mourinho, na tle kontrowersji dotyczących tego znanego szkoleniowca. Jednoznaczne sklasyfikowanie trenera Mourinho jako trenera autorytatywnego wydaje się być krzywdzące. Jednocześnie warto się zastanowić czy powinno się określać typy trenerów na podstawie wyników czy obrazu szkoleniowca, których na co dzień dokonuje opinia publiczna i media. Przyporządkowanie i określanie typów trenerskich wciąż mają miejsce na różnych kursach trenerskich i konferencjach szkoleniowych. W niniejszym opracowaniu przedstawiono jednego z najbardziej kontrowersyjnych trenerów ostatnich lat. Początki pracy szkoleniowej tego trenera nie klasyfikowały go jako typ autorytatywny, który został przedstawiony szerszemu gremium odbiorców w późniejszych latach. Portugalczyk z czasów pracy w FC Barcelonie słynął z empatii i koleżeńskiej współpracy z zawodnikami.

Punktem zwrotnym w karierze Mourinho było zdobycie w 2003 roku Pucharu UEFA, a następnie w 2004 roku zdobycie prestiżowej Ligi Mistrzów, z prowadzoną przez niego drużyną FC Porto. Warto zauważyć, iż po pierwszych sukcesach międzynarodowych portugalski trener zaczął być postrzegany bardzo negatywnie. Po przeprowadzce na Wyspy Brytyjskie, trenując drużynę Chelsea nazwał siebie „The Special One”. Wypowiedział również zdanie szokujące niemalże cały świat piłkarski, iż to nieprawda, że jest najlepszy na świecie, ale od niego nie ma nikogo lepszego. Jego sposób bycia, a przede wszystkim olbrzymia pewność siebie powoduje, że dla wielu jest osobą intrygującą, zaś inni odbierają go jako wielkiego aroganta. Jednocześnie publikacje dotyczące Jose oraz wywiady z piłkarzami, którzy poprzez swoje wypowiedzi oddawali mu dużo szacunku, pokazują, że był przez nich uwielbiany i gotowi byli za niego „umrzeć” na boisku i poza nim. Wcześniej analogiczne, równie schlebające wypowiedzi w środowisku piłkarskim można było usłyszeć na temat kontrowersyjnego człowieka, lecz piłkarza genialnego, ponadczasowego Diego Armando Maradony. Natomiast w 2004 roku głośno zrobiło się o trenerze, który odchodząc z klubu zostawia po sobie płaczących zawodników. Jose Mourinho jest człowiekiem, który w czterech krajach o różnych kulturach, a mianowicie Portugalii, Anglii, Włoszech i Hiszpanii odnosił wielkie sukcesy na arenie międzynarodowej, jednocześnie będąc bardzo cenionym i lubianym przez swoich podopiecznych.

2. Trener i jego rola w drużynie

„Współczesne wymogi sportu wyczynowego stwarzają konieczność stałego poszukiwania i pogłębiania obszaru informacji pozwalającego na optymalne poznanie zjawisk, które towarzyszą procesowi szkolenia sportowego. Jednym z podstawowych problemów do rozwiązania, przed którym stoją środowiska naukowe oraz praktycy w klubach jest znalezienie skutecznych sposobów pozwalających na osiąganie wysokich rezultatów sportowych” (Kalinowski, Karpowicz 2015; s.24). Sozański (1999) podkreśla znaczenie procesu długofalowego w osiąganiu mistrzostwa sportowego. Podczas którego realizowane są wielokierunkowe zadania takie jak:

- zadania edukacyjne
- zadania społeczno – wychowawcze
- zadania zdrowotne
- zadania szkoleniowe

W omawianym aspekcie szkolenia sportowego niezwykle trudną i odpowiedzialną rolę nadzorującą pełni trener. Na nim spoczywa obowiązek odpowiedniego doboru metod i środków treningowych, zaplanowanie kompleksowego procesu nauczania i doskonalenia poznanych elementów technicznych i taktycznych oraz przeprowadzanie naborów i selekcji. Praca trenera ma silny związek z jego umiejętnościami pedagogicznymi, psychologicznymi oraz wychowawczymi. W dużym stopniu od jego kompetencji i kwalifikacji zależy wynik sportowy jaki uzyskuje zespół (Gołaszewski 2003).

Od kilkudziesięciu lat w piłce nożnej na wysokim poziomie dokonuje się podziału obowiązków ze względu na wyznaczone zadania. W związku z tym w piłce nożnej wyróżniamy m.in. trenera selekcyjnego, trenera asystenta, trenera przygotowania fizycznego czy trenera bramkarzy. Niemniej jednak osobą bezpośrednio odpowiedzialną za wynik sportowy jest pierwszy trener. To on pracuje pod nieustanną presją ze strony działaczy, kibiców czy dziennikarzy. Na przestrzeni lat w praktyce zaczęto dokonywać podziału trenerów ze względu na określone typy osobowościowe: typ autorytatywny, emocjonalny, naukowo – systematyczny, socjalny, empiryczny czy taktyka (Gołaszewski, 2003).

Środowisko piłkarskie nagminnie klasyfikuje trenerów i ocenia ich pracę przez pryzmat wyników sportowych. Na przestrzeni lat w piłce nożnej było wielu znakomitych szkoleniowców takich jak Rinus Michels, Johan Cryuff, Walery Łobanowski, Carlos Bilardo czy Franz Beckenbauer, którzy na zawsze wpisali się do historii najpopularniejszej dyscypliny na świecie, jednakże autorzy chcieliby w niniejszym rozważaniach przybliżyć sylwetkę trenera, który jako jeden z nielicznych z drużyną o średnim potencjale zawodników zdobył w 2003 i 2004 roku dwa najcenniejsze trofea klubowe w Europie: Puchar UEFA i Puchar Ligi Mistrzów.

W związku z powyższymi rozważaniami głównym celem niniejszego opracowania będzie próba odpowiedzi na pytanie: jaki jest naprawdę Jose Mourinho? W celu weryfikacji założeń pracy sformułowano następujące pytania badawcze:

1. Czy brak doświadczenia zawodniczego trenera Mourinho na najwyższym poziomie ma wpływ na wyniki uzyskiwane przez jego zespoły?
2. Czy trener Mourinho słusznie jest szkoleniowcem sklasyfikowanym jako typ autorytatywny ?
3. Czy „Special One „ potrafi nawiązać więź z podopiecznymi?

3. Kariera szkoleniowa

Jose Mario dos Santos Felix Mourinho był synem byłego portugalskiego bramkarza Felixa Mourinho i tak jak jego ojciec rozpoczął przygodę z futbolem jako piłkarz. Z powodu braku satysfakcjonujących wyników na najwyższym poziomie postanowił zdobyć „wyształcenie nauczycielskie” . Już podczas kariery zawodniczej wykazywał wielkie zainteresowanie analizą gry przeciwników. Zdobyte doświadczenie dydaktyczne zdaniem Andyego Roxburgh było niezwykle pomocne i bardzo przydatne w pracy szkoleniowej Mourinho. Przykładami trenerów wyznających podobny styl pracy o zabarwieniu pedagogicznym byli m.in. Van Gaal, pod okiem, którego Mourinho się kształcił czy Rinus Michels. Można przypuszczać, iż jednym z ważniejszych etapów

w życiu Mourinho była praca u boku Bobbyego Robsona. Od tych dwóch wybitnych fachowców tj. Van Gaala i B. Robsona Mourinho uczył się podstaw trenerskiego rzemiosła. Niezwykle przydatna w jego życiu okazała się znajomość języka angielskiego, dzięki której otrzymał pracę jako tłumacz trenera Robsona. W dość zaskakującym tempie awansował na stanowisko asystenta trenera. Na początku kariery szkoleniowej wyjechał do Szkocji na prestiżowy kurs trenerski licencjonowany przez UEFA, gdzie pod okiem Roxburgha wypracował całościową metodę szkolenia piłkarzy, którą stosuje do dziś. Polega ona na jednoczesnym rozwijaniu umiejętności technicznych, taktycznych i kondycyjnych poprzez grę z małą liczbą zawodników. Po powrocie do ojczyzny przez dwa sezony pracował jako asystent i trener młodzieży (Pereira, Luz, 2013).

W sezonie 2000/2001 objął stanowisko trenera w klubie Benfica Lizbona, a w kolejnych rozgrywkach poprowadził z sukcesami drużynę Uniao Leiria, z którą zakwalifikował się do europejskich pucharów. W wyniku czego w 2002 roku został zatrudniony na stanowisku pierwszego trenera w klubie FC Porto, gdzie w pierwszym sezonie zdobył z klubem Puchar UEFA, Superpuchar Portugalii oraz Puchar Portugalii. Kolejny sezon 2003/2004 był zwieńczeniem dotychczasowej pracy i dostarczył szkoleniowcowi następnych tytułów. Klub piłkarski FC Porto po raz drugi z rzędu zdobył tytuł mistrza kraju, ale przede wszystkim okazał się najlepszą drużyną w Europie, wygrywając elitarne rozgrywki Ligi Mistrzów. Mourinho skupiał uwagę kibiców zarazem poprzez wyniki sportowe uzyskiwane przez jego drużynę oraz na konferencjach prasowych, na których w prowokacyjny i szelmowski sposób się wypowiadał. Niemniej jednak zdobyte przez niego trofea klasyfikowały go wśród najlepszych trenerów na świecie (Lewis, 2004). Sukcesy na arenie międzynarodowej przyczyniły się do oferty objęcia stanowiska trenera klubu Chelsea Londyn jaką otrzymał od rosyjskiego biznesmena Romana Abramowicza. Jose z drużyną angielską zdobył w 2005 roku Tarczę Wspólnoty, w 2005 i 2007 roku dwukrotnie okazał się najlepszy w rozgrywkach Pucharu Ligi Angielskiej, wygrał dwa razy z rzędu w 2005 i 2006 roku mistrzostwo Anglii, oraz w 2007 roku zdobył Puchar Anglii.

Trener Mourinho wzbudza swoim ekstrawaganckim zachowaniem wiele emocji wśród kibiców piłkarskich. Portugalski szkoleniowiec wyróżnia się niebywałą umiejętnością udzielania wywiadów czy sposobem prowadzenia konferencji prasowych, które służą mu do osiągania wyznaczonych celów takich jak motywacja zespołu, odwracanie uwagi od swoich zawodników, dekoncentrowanie przeciwnika czy prowokacje rywali. Można przypuszczać, że praktyki stosowane przez Jose są dobrze przemyślane i szczegółowo planowane w celu uzyskiwania jak największych profitów przez jego zespół. W ten sposób ochrania wszystkich zawodników swojej drużyny, zmniejszając presję, która towarzyszy rozgrywkom na najwyższym poziomie (Barclay 2011). Godnym odnotowania jest fakt, iż w 2005 i 2006 roku Międzynarodowa Federacja Historyków i Statystyków Futbolu (IFFHS) wybrała go najlepszym szkoleniowcem na świecie (Harris 2007).

Następnym klubem jaki objął w 2008 roku portugalski szkoleniowiec był włoski klub Inter Mediolan, z którym osiągnął kolejne sukcesy na arenie krajowej i międzynarodowej. W pierwszych dwóch latach pracy we Włoszech przyczynił się do wygrania po 45 latach oczekiwania upragnionego Pucharu Ligi Mistrzów oraz dwóch tytułów mistrza Włoch, Superpucharu Włoch i Pucharu Włoch. Poprzez wygranie Ligi Mistrzów z FC Porto i Interem Mediolan dołączył do grona trenerów Ottmara Hitzfelda i Ernsta Happela, którzy dwukrotnie zdobyli Puchar Ligi Mistrzów z różnymi zespołami, stając się tym samym trzecim trenerem w historii futbolu, który tego dokonał.

Po wielkich sukcesach z włoskim zespołem w maju 2010 roku rozpoczęły się spekulacje w prasie na temat porozumienia trenera Mourinho z hiszpańskim Realem Madryt. Informacje te zostały potwierdzone 31 maja 2010 roku, kiedy to portugalski szkoleniowiec został oficjalnie ogłoszony nowym trenerem madryckiego Realu, podpisując czteroletnią umowę (BBC Sport 2010). Pierwszy sukces z hiszpańskim klubem z Madrytu odniósł w kwietniu 2011 roku, kiedy jego podopieczni po 18 latach oczekiwania zdobyli Puchar Hiszpanii. Zwycięstwo w Copa del Rey zostało zanotowane nad katalońską drużyną FC Barcelony, w której Jose zaczynał przygodę z wielkim futbolem. W kolejnym roku prowadzony przez niego Real po czterech latach przerwy odzyskał miano najlepszej drużyny Hiszpanii, kończąc rozgrywki Primera Division z imponującym bilansem 100 punktów, mając na koncie 32 zwycięstwa i 4 remisy. Ponadto jego zespół ustanowił nowe rekordy strzelonych bramek: 121 goli strzelonych w lidze, 51 trafień uzyskanych w meczach wyjazdowych,

imponujący bilans bramkowy + 89 goli strzelonych w jednym sezonie oraz poprawienie rekordu strzelenia 172 bramek we wszystkich rozgrywkach. Natomiast na koniec sezonu 2011/2012 roku hiszpański klub zdobył Superpuchar Hiszpanii (Real Madryt, Official announcement 2010).

W atmosferze wielu kontrowersji w 2013 wrócił na Wyspy Brytyjskie do londyńskiej Chelsea z którą w 2015 roku zdobył ponownie mistrzostwo Anglii oraz Puchar Ligi Angielskiej. Aktualnie jest szkoleniowcem Manchesteru United, jednocześnie realizując jedno ze swoich największych marzeń jakim było prowadzenie tego wielkiego klubu.

4. Podsumowanie i Wnioski

Jose Mourinho nie jest zwykłym szkoleniowcem. Jednocześnie to człowiek, wykorzystujący technologię, przywódca, motywator, pedagog, psycholog, nauczyciel, który utrzymuje dyscyplinę. Posiada wiedzę i umiejętności zarządzania zespołem osób pochodzących z różnych kultur, charakteryzujących się odmiennością, zmierzający do wyznaczania wspólnych zasad i norm. Z dużą swobodą potrafi przeformułować różnicę w zalety. Jest wizjonerem, którego wiara we własne możliwości udziela się jego podopiecznym. Dzięki czemu nawet najtrudniejsze zadania stawiane przed piłkarzami wydają się być możliwe do zrealizowania. Jest inspiratorem takiego podejścia dla swoich podopiecznych, którzy są w stanie „oddać za niego życie”. Portugalski trener dąży do perfekcjonizmu w każdym aspekcie trenerskiego rzemiosła m.in. liderowania w zespole, taktycznym, budowania relacji z piłkarzami, utrzymywania dyscypliny, strategicznym, organizacyjnym czy psychologicznym. Mourinho sytuuje się niewątpliwie jako trener aspirujący do miana trenera ponadczasowego. Pomimo skończonych dopiero 52 lat miał wpływ na rozwój piłki nożnej w Portugalii, Anglii, Włoszech i Hiszpanii. Można przypuszczać, iż światowe rozgrywki piłki nożnej na najwyższym poziomie, które funkcjonowały przed pojawieniem się portugalskiego szkoleniowca, współtworzą pewną historię z nim obecnie, będą funkcjonować również w przyszłości bez niego, lecz można założyć z dużym prawdopodobieństwem, że będą znacznie uboższe bez Jose (Harris 2007). Jego podopieczny Maniche powiedział, że Mourinho uczestniczy we wszystkim. Jednocześnie będąc ochroniarzem, ogrodnikiem oraz kierowcą. Ponadto jest pasjonatem, który dba o najmniejsze szczegóły przez dwadzieścia cztery godziny na dobę (UEFA, Newsletter for Coaches, 2005).

O wielkich umiejętnościach portugalskiego szkoleniowca dotyczących analizy przeciwnika wypowiadał się czterokrotny zdobywca tytułu najlepszego piłkarza świata, Cristiano Ronaldo. W jego przekonaniu Jose perfekcyjnie rozpoznaje słabe i mocne strony wszystkich zawodników i zespołów. Umiejętność ta jest widoczna podczas gry na boisku, kiedy obserwujemy podopiecznych Portugalczyka (Pereira, Luz 2013).

Zaangażowanie Mourinho jest takie samo bez względu na klasę przeciwnika i okoliczności. Jak utrzymuje Jorge Costa, Jose jest tak samo rzetelnie przygotowany do meczu kontrolnego, ligowego czy pucharowego z zespołem trzecioligowym czy z finalistą elitarnych rozgrywek Ligi Mistrzów. Portugalski szkoleniowiec słynie z tego, że w każdej sytuacji ma przygotowane kilka wariantów gry (Battz 2006).

Jose Moris mówi, że, Portugalczyk zwraca uwagę na wszystkie aspekty, ponieważ wymagać czegoś od drużyny można tylko wtedy, gdy wszyscy pracują na tym samym poziomie. Jest zaangażowany w poszukiwanie informacji na temat przeciwnika od początku mikrocyklu poprzedzającego mecz praktycznie do pierwszego gwizdka (Neto 2005).

Można założyć, iż Jose Mourinho jest czarodziejem wykorzystującym najnowocześniejszą technologię. To poprzez jego umiejętności w początkowej fazie przygotowań zawodnik rozpoznaje przeciwników i przygotowuje plan działania na mecz. Zawodnicy skrupulatnie i z największą precyzją dostosowują taktykę do przeciwnika. Jest to bardzo wyczerpujący proces pozwalający graczom poznać w każdym aspekcie rywali. „*Przed półfinałem Ligi Mistrzów z Barceloną wraz z moimi asystentami spędziliśmy całą noc w ośrodku treningowym Interu, żeby pożerać wideo i przygotować się do meczu*” – przyznał Mourinho w jednym z wywiadów. Materiały wideo, które pokazuje piłkarzom, są krótkie, maksymalnie dziesięciominutowe, aby maksymalnie byli skoncentrowani. Bardzo często, jak przekazuje Jose Morais, to Portugalczyk samodzielnie przygotowuje analizy (Pereira, Luz 2013).

Jose Mourinho często wychodzi ze swojej strefy komfortu i wygody, ryzykuje i stale eksperymentuje. Wybiera swoją drogę, nie akceptując z góry narzuconych rozwiązań. Portugalczyk nie traci umiejętności bycia coraz ambitniejszym, mimo że wygrał już dużo (Lewis 2004). Motywacja, z jaką podchodzi do każdego projektu, nie jest powszechna. Nawet po ponad trzystu zwycięstwach chęć wygrywania jest taka sama jak za pierwszym razem. Wiedząc, iż jest bardzo dobry, cały czas pozostaje skromny, bardzo ciężko pracuje, by móc wygrywać więcej (Kelly 2000). Ostatecznie Jose Mourinho odrzuca skromność, która zyskałaby wielkie uznanie w oczach opinii publicznej. Pewność siebie nie jest strategią, a okazywanie ambicji nie jest retoryką. Mourinho głęboko wierzy w to, co mówi. I to właśnie te cechy, pozornie nieświadome pozwalają mu stawiać czoło wszystkim wyzwaniom, o mniejszym bądź większym stopniu trudności, w ten sam sposób. To naturalne, że przed ważnym meczem trener jest zdenerwowany i zaniepokojony. W jego przypadku dzieje się jednak odwrotnie - opowiada Jorge Mendes, agent Mourinho. A swoboda, jaką okazuje przed trudnymi spotkaniami, jest nadzwyczajna. Tylko on ją ma. Jest pewny siebie i tę pewność przekazuje piłkarzom (Kozłowska 2012).

Podczas pierwszego doświadczenia w roli samodzielnego trenera, w Benfice, potwierdziły się wszystkie przypuszczenia. Oprócz niebywałej dawki ambicji, Jose Mourinho okazywał także całkowity brak strachu wobec przeszkód. A najlepsze było, że identyczne podejście przekazywał w sposób uparty i skuteczny piłkarzom. Mourinho posiada cechy idealnego trenera piłki nożnej (Battz 2006).

Mourinho jest znakomitym pedagogiem zawodnicy na własnej skórze czują surowe zasady portugalskiego trenera. Są to bohaterowie trudnych sytuacji, z których prawie wszystkie rozgrywały się publicznie i w większości wypadków były bezlitośnie rozwiązywane przez trenera (Lewis 2004).

Pomimo rygoru narzuconego przez Mourinho, piłkarze zawsze winę brali na siebie i przyznawali rację trenerowi. Nieraz nawet wyrażali dozgonną wdzięczność za cenne lekcje i wnioski, jakie z nich wyciągnęli. Jose Mourinho po mistrzowsku wykorzystuje momenty podziałów. Niezdyscyplinowanie zamienia na korzyść drużyny, problem staje się lekcją wychowania. Delikwenci zawsze wychodzą z takich sytuacji wzmocnieni, a rezultaty są widoczne na boisku. Jorge Costa potwierdza: On lubił dawać drużynie przykłady za pośrednictwem konkretnych przypadków. Tak było z Manicheem, Carlosem Alberto czy Vitorem Baią. Ale zawsze w sposób sprawiedliwy. Kary wyglądały tak, jakby ojciec udzielał reprimendy synowi (Battz 2006).

Kierując się zasadami, Mourinho nie zważa na statusy. Najgorszą rzeczą, jaką może zrobić trener, jest przyjmowanie oczu na wypadki niezdyscyplinowania piłkarza A, B czy C, a potem postępowanie surowo wobec piłkarza D czy F. To stwarza fałszywy wizerunek, ponieważ pokazuje, że jest w stanie ukarać tych mniej znanych, a oszczędzić gwiazdy. Mourinho mierzy wszystkich tą samą miarą. Przebywanie z wielkimi piłkarzami i z dwoma trenerami światowej klasy, kiedy był jeszcze asystentem w Barcelonie, stanowiło bardzo ważny element kształtowania się Jose Mourinho jako trenera. Kiedy musi coś powiedzieć, robi to. I nie mówi tego za plecami, lecz prosto w twarz, nieważne kto jest tym zawodnikiem. Czas pokazał, że ma rację, ponieważ chce, żeby piłkarze albo cała drużyna wyciągnęli duże korzyści z takiego postępowania (Pereira, Luz 2013).

W odpowiedzi na zadane pytania badawcze sformułowano następujące wnioski:

1. Brak doświadczenia zawodniczego na najwyższym poziomie nie ma istotnego wpływu na wyniki uzyskiwane przez prowadzone zespoły Jose Mourinho.
2. Na podstawie przeglądu piśmiennictwa trener Mourinho jest niesłusznie klasyfikowany jako typ autorytatywny. Niejednokrotnie z przekazu piłkarzy wynika, że trener jest zarazem szkoleniowcem, pedagogiem i psychologiem dla swoich podopiecznych.
3. Jak wynika z wypowiedzi piłkarzy „Special One”, szczególnie ze względu na swoją wyjątkową pracowitość i umiejętności interpersonalne potrafi nawiązywać zażyłe stosunki z zawodnikami i pielęgnować je. Jest trenerem, który predysponuje podmiotowe traktowanie podopiecznych.

Próbując sklasyfikować jednoznacznie trenera Mourinho, w jednym z typów trenerskich autorzy uważają, że byłoby to niesłychanie krzywdzące dla jego osoby. Ponadto nie zgadzają się z opiniami, którzy takowych klasyfikacji dokonują. Można przypuszczać, że tylko

wielopłaszczyznowe i kompleksowe przygotowanie do zawodu trenera w obecnych czasach daje możliwość osiągnięcia wysokich wyników w sporcie na najwyższym poziomie.

5. Literatura

- Barclay P (2011) Mourinho: Further Anatomy of a Winner - Further Anatomy of a Winner. An Imprint of The Orion Publishing Group Ltd.
- Battz C (2006) The Little Book of Jose Mourinho. Carlton Books
- BBC Sport (2010) Real Madrid to unveil Jose Mourinho as coach (ang.)
- Dewi Lewis (2004) Jose Mourinho: Made in Portugal. Media Ltd
- Gołaszewski J (2003) Piłka nożna. Skrypty Nr. 121. Poznań
- Harris H (2007) Jose Mourinho, Simply the best. John Blake Publishing Ltd.
- Kalinowski P, Karpowicz K (2015) Porównanie wybranych elementów systemów organizacyjnych szkolenia piłkarskiego na przykładzie klubu polskiego i niemieckiego. Asystent Trenera 12 (5)
- Kelly C (2000) José Mourinho: The Special Paradox
- Kozłowska K J (2012) Psychologia w zawodzie trenera piłki nożnej. Wyd. A. Marszałek
- Neto J (2005) Mourinho the true story. First Stone Publishing.english
- Pereira L M, Luz N (2013) Mourinho za kulisami zwycięstw. Wyd. Sine Qua Non, Kraków
- Sozański H (1999) Podstawy teorii treningu sportowego. Biblioteka trenera. Warszawa
- The Technician. UEFA (2005) Newsletter for Coaches, No 27, January